

БІБЛІЯТЭКАЗНАЎСТВА, КНІГАЗНАЎСТВА, БІБЛІЯГРАФАЗНАЎСТВА

Да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання

УДК 094.1Апостал+655.11(476)

А. А. Суша

Першае дакладна датаванае выданне на беларускіх землях

Артыкул прысвечаны першаму дакладна датаванаму выданню, надрукаванаму ў Вялікім Княстве Літоўскім, «Апосталу» Ф. Скарыны. Кніга пабачыла свет у сакавіку 1525 г. Разглядаюцца змест і структура, мастацкая аздаба і паліграфічнае выкананне выдання.

У 2017 г. адзначаецца 500-годдзе беларускага кнігадрукавання. У якасці кропкі адліку была ўзята дата 6 жніўня 1517 г., калі Францыск Скарына з Полацка выдаў (ці, што больш верагодна, аддаў у друк) у Празе першую сваю кнігу – Псалтыр. У той жа час можна даволі ўпэўнена меркаваць, што ўласна друкарскай дзейнасцю ў Празе асветнік не займаўся. Найбольш верагодна, ён скарыстаўся паслугамі адной з наяўных там друкарняў. Кнігадрукаванне ў сталіцы Чэхіі на той час дасягнула даволі высокага ўзроўню і налічвала некалькі дзесяцігоддзяў гісторыі. У сувязі з гэтым больш правільным было б казаць пра юбілей не кнігадрукавання, а беларускага кнігавыдання, які адзначаецца сёлета.

Уласна друкарскай дзейнасцю беларускі асветнік пачаў займацца толькі на радзіме – у Вялікім Княстве Літоўскім. Тут, хутчэй за ўсё, Ф. Скарына быў вымушаны стварыць уласную друкарню, бо іншай на той час проста не існавала. Вядома, што гэтая друкарня знаходзілася ў доме «найстаршага бурмістра» (старшыні гарадскога магістрата) Якуба Бабіча, недалёка ад галоўнай рынкавай плошчы. Менавіта тут каля 1522 г. пабачыла свет так званая «Малая падарожная кніжка», а ў 1525 г. – «Апостал». Дзякуючы выданню «Апостала» Ф. Скарына абгрунтавана лічыцца першым беларускім і ўсходнеславянскім друкараром, першым друкараром у Вялікім Княстве Літоўскім і заснавальнікам першай друкарні на тэрыторыі Усходняй Еўропы.

«Апостал» Ф. Скарыны стаў яго апошнім вядомым нам сёння выданнем, але адначасова і першым дакладна датаваным выданнем, надрукаваным на беларуска-літоўскіх землях і ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Калі «Малая падарожная кніжка» не мае пазначэння даты выхаду ў свет, то ў «Апостале» абазначаны і дакладнае месца, і час апублікавання – сакавік 1525 г. Гэта выданне стала знакавым і ў многім вызначальным для кніжнай культуры не толькі Беларусі, але і Усходняй Еўропы.

«Апосталам» звычайна называецца кніга, якая змяшчае часткі Новага Запавету з Дзеямі і Пасланнямі святых апосталаў, да якіх далучаліся некаторыя іншыя богаслужэбныя тэксты. Як сведчыць назва кнігі, у яе ўваходзяць тэксты, напісаныя апосталамі Ісуса Хрыста на працягу I ст. н. э. Адпаведна кніга Дзеяў апостальскіх апавядае гісторыю служэння апосталаў пасля Узнясення Ісуса Хрыста. Пасланні ж уяўляюць лісты, якія апосталы пісалі да розных народаў і ўсіх хрысціян.

Гэта былі запатрабаваныя і папулярныя ў царкоўным і свецкім ужытку кнігі, якія нярэдка пашыраліся ў выглядзе рукапісаў. Прынята лічыць, што царкоўнаславянскі пераклад кніг Новага Запавету быў зроблены яшчэ славянскімі асветнікамі Кірылам і Мяфодзіем. Найстарэйшыя рукапісныя спісы «Апостала» на царкоўнаславянскай мове датуюцца XI–XIV стст. Сярод іх Энінскі, Охрыдскі, Слечанскі, Македонскі, два Хлудаўскія спісы «Апостала» (некаторыя з іх захаваліся толькі ў фрагментах) [7, с. 98]. Першапачаткова яны мелі форму апракасу: тэксты размяшчаліся не адпаведна выказванням апосталаў, а кампанаваліся ў адпаведнасці з іх чытаннем паводле царкоўнага календара на розныя дні года. Прывычная сёння форма «Апостала» з паслядоўным выкладам апостальскіх Дзеяў і Пасланняў з’явілася не пазней XII ст. (Хрысцінопальскі спіс), а ў XV ст. была вельмі распаўсюджанай на беларуска-ўкраінскіх землях. Таму Ф. Скарына, бясспрэчна, быў з ёй знаёмы.

У царкоўнаславянскай традыцыі «Апостал» нярэдка падзяляўся на «зачалы» – фрагменты для чытання падчас набажэнстваў. Пры гэтым чытанне тэкстаў з «Апостала» ў храме дазвалялася не толькі святарам і дыяканам, але і ўсім вернікам. Кніга шырока выкарыстоўвалася ў царкоўнай практыцы, а таму была вельмі запатрабаванай. Перспектыўнасць выдання цудоўна разумеў беларускі першадрукар Ф. Скарына, таму падрыхтаваў і выпусціў першае выданне «Апостала» на царкоўнаславянскай мове.

Ідэя апублікавання гэтай кнігі, верагодна, была ў Ф. Скарыны ад пачатку яго выдавецкай дзейнасці. Першае выданне – Псалтыр 1517 г. – пачынаецца цытатай з «Апостала». Тое ж мы бачым і ў наступным выданні Ф. Скарыны – Кнізе Іова. Гэтыя і іншыя цытаты апостальскіх выказванняў у пражскіх выданнях асветніка былі патрэбны для абгрунтавання непарыўнай сувязі кніг Старога і Новага Запавету, доказу значнасці Старога Закона для хрысціян.

У праграмай Прадмове да Бібліі Ф. Скарына не толькі цытуе тэксты з «Апостала», але і тлумачыць іх значнасць, напрыклад: «Раптам табе

падабаецца спасцігаць логіку, якая вучыць доказна аддзяляць праўду ад няпраўды, чытай кнігу святога Іова або пасланні святога апостала Паўла».

Выдаць «Апостала» ў Празе Ф. Скарына не паспеў. Тым не менш значнасць гэтай кнігі для хрысціянскага свету вымусіла першадрукара да яе выдання ў Вільні. Звесткі пра час і абставіны стварэння кнігі мы бачым у пасляслоўі да яе, дзе напісана: «Завершана гэтая кніга, называная «Апостал» <...> у год ад Нараджэння нашага Збаўцы Ісуса Хрыста, Сына Божага, тысяча пяцьсот дваццаць пяты, у месяцы сакавіку, за панавання найласкавага гаспадара Жыгімонта Казіміравіча, караля польскага і вялікага князя літоўскага, і рускага, і жамойцкага, і іншых, у слаўным месце Віленскім».

Як бачна, Ф. Скарына не толькі абазначыў час выпуску кнігі, але яшчэ і грамадска-палітычныя ўмовы яе выдання. Беларускі асветнік наперакор традыцыі ў чарговы раз не згадвае духоўных іерархаў: епіскапаў, мітрапалітаў, патрыярхаў, якія б маглі блаславіць ці нават замовіць гэта выданне. Замест таго ён называе імя караля і вялікага князя Жыгімонта Старога, але таксама толькі для прывязкі выдання да пэўнага часу і месца, для абазначэння таго, у якой краіне і падчас чыйго праўлення адбыўся выпуск кнігі.

На тытульным аркушы выдання (захаваўся толькі ў трох асобніках) прыводзіцца яго назва: «Пачынаецца кніга дзеяў і пасланняў апостальскіх, якая называецца «Апостал», з Божай дапамогай зроблена доктарам Францыскам Скарынам з Полацка».

Далей па традыцыі размяшчаецца прадмова да кнігі, напісаная Ф. Скарынам. Аднак у дадзеным выданні прадмова не адна – для кожнай з частак выдання свая. Так, напрыклад, тэкст біблейскай кнігі Дзеяў апостальскіх пачынаецца з дзевятага аркуша. Перад тым, з адварота першага і да канца чацвёртага аркуша змешчана прадмова Ф. Скарыны да Дзеяў апостальскіх. Аркушы з пятага да восьмага сёння не вядомы.

Некаторыя прадмовы, змешчаныя ў віленскім «Апостале», не вызначаюцца той разнастайнасцю і багаццем разваг выдаўца, якая была характэрна для пражскіх выпускаў Бібліі. Гэтыя тэксты выконваюць найперш дапаможную, утылітарную функцыю тлумачэння агульнага зместу кнігі. Аднак у тэксце можна знайсці нямала арыгінальных і вельмі каштоўных думак.

Напрыклад, у прадмове да Дзеяў апостальскіх Скарына шмат увагі надае апосталу Луку, аўтару аднаго з Евангелляў і кнігі Дзеяў апостальскіх. Цікава, што беларускі асветнік называе яго «доктарам у лекарскіх навук» – як называў і сам сябе. Бясспрэчна, Ф. Скарына бачыў некаторыя паралелі між сабою і апосталам: як у медыцынскай практыцы, так і ў пашырэнні Слова Божага. Ён пісаў: «чалавек жыве не толькі хлебам ці лекамі, але больш усялякім словам, якое паходзіць з вуснаў Божых». Як

бачна, Ф. Скарына дапоўніў біблейскую фразу «Не хлебам адным будзе жыць чалавек, а ўсякім словам, якое сыходзіць з вуснаў Божых».

У цэлым прадмовы Ф. Скарыны выконваюць некалькі важных функцый. Па-першае, у іх тлумачыцца асноўны змест кнігі, даецца кароткі пераказ, апісанне галоўных герояў і месца дзеяння. Па-другое, апавядаецца гісторыя стварэння той ці іншай кнігі, яе перакладу ці распаўсюджвання. Па-трэцяе, у прадмовах адлюстравана, якое значэнне мае кожная кніга для хрысціяніна, чым яна можа быць карыснай. Па-чацвёртае, перадаецца Скарынава бачанне свету, сутнасць асветніцкіх, гуманістычных, рэлігійных і патрыятычных поглядаў.

Напрыклад, праз прадмову («Сказание») да саборнага паслання апостала Якава можна пазнаёміцца з педагогічнымі поглядамі беларускага асветніка, яго заклікамі ўмела карыстацца роднай мовай, быць лаканічным і трапным у выказваннях. Там жа можна знайсці і вельмі паказальныя выказванні пра дзейснае і чыннае служэнне: «...не толькі словам, але і справаю паказваць веру хрысціянскую, ...бо вера мёртвая без спраў». Гэту думку Ф. Скарына развівае ў прадмове да Паслання да Цімафея, дзе ён тлумачыць, што ніякія матэрыяльныя багацці з сабою ў іншы свет не перанясеш, а таму трэба «...пакінуўшы срэбралюбства і гонар, чыніць добрыя справы і праз іх узбагачацца».

Светапогляд Ф. Скарыны раскрываецца праз іерархію маральных каштоўнасцей, якая прадстаўлена ў прадмове да Першага паслання апостала Паўла да карынфянаў. У пасланні таксама ідзе гаворка пра гэтыя каштоўнасці, але асветнік развівае гэту думку. На вяршыню іерархіі ён, услед за апосталам Паўлам, ставіць любоў. Далей называе веру, надзею і «пракаванне, або вытлумачэнне святых боскіх пісанняў». У іншых месцах асветнік апісвае вернасць, справядлівасць, павагу да бацькоў і старэйшых, працавітасць і іншыя маральныя якасці.

У прадмовах Ф. Скарыны заўжды адчуваюцца патрыятычныя памкненні аўтара, тлумачэнні яго шчырай адданасці мове продкаў, ахвяраванне сваёй працы землякам. Напрыклад, ён тлумачыць неабходнасць несці Слова Божае на мовах усіх народаў свету за паветам Хрыстовым і прыкладам яго апосталаў: «Пра рокам быў дадзены Дух маўлення да людзей толькі на адной мове – габрэйскай або халдзейскай; апосталам жа і веруючым у Хрыста быў дадзены Святы Дух абвясчаць праўду Божую, Слова збаўлення і Царства Нябеснае на ўсіх мовах, што існуюць пад сонцам». Апошняе выказванне адпавядала духу найбольш прагрэсіўных царкоўных рэфарматараў.

У прадмовах і каментарыях да розных частак «Апостала» праяўляюцца шырокія веды Ф. Скарыны пра старажытны свет, адносіны між народамі, розныя мовы, шматлікія старажытныя гарады і краіны.

Асноўны змест выдання складаюць Дзеі і Пасланні апостальскія. Можна лічыць, што паводле зместу «Апостал» з'яўляецца працягам

пражскіх выданняў Бібліі. Толькі калі ў Празе Скарына выдаваў кнігі Старога Запавету, то выдадзены ў Вільні «Апостал» уключаў большасць кніг Новага Запавету. Як вядома, Новы Заповіт Бібліі змяшчае чатыры Евангеллі, кнігу Дзеяў апостальскіх, апостальскія пасланні і Адкрыццё Яна Багаслова. Усе гэтыя кнігі, апроча Евангелляў і Адкрыцця, былі выдадзены ў складзе «Апостала» Ф. Скарыны. Верагодна, беларускі асветнік улічыў, што незадоўга перад тым – у 1512 г. – манах Макарый ужо выдаў кнігі царкоўнаславянскага Евангелля ў Валахii. Такім чынам, у Празе Скарына выдаваў кнігі Старога Запавету, а ў Вільні амаль што закончыў выпуск кніг Новага Запавету. У выніку, як планавалася, славянскія народы павінны былі атрымаць поўнае выданне Бібліі.

Поўны пералік частак Скарынавага «Апостала» наступны: Дзеі апостальскія; Саборнае пасланне Якава, Першае саборнае пасланне Пятра, Другое саборнае пасланне Пятра, Першае саборнае пасланне Яна, Другое саборнае пасланне Яна, Трэцяе саборнае пасланне Яна, Пасланне Іуды; Пасланне апостала Паўла да Рымлянаў, Першае пасланне апостала Паўла да Карынфянаў, Другое пасланне апостала Паўла да Карынфянаў, Пасланне апостала Паўла да Галатаў, Пасланне апостала Паўла да Эфесцаў, Пасланне апостала Паўла да Філіпійцаў, Пасланне апостала Паўла да Калосцаў, Першае пасланне апостала Паўла да Селунянаў, Другое пасланне апостала Паўла да Селунянаў, Першае пасланне апостала Паўла да Цімафея, Другое пасланне апостала Паўла да Цімафея, Пасланне апостала Паўла да Ціта, Пасланне апостала Паўла да Філімона, Пасланне апостала Паўла да Габрэяў; Саборнік дванаццаці месяцаў з «Пяцідзясятніцай», «Чатырохдзясятніцай», пракімнамі нядзельнымі і іншымі дадаткамі.

У цэлым паслядоўнасць размяшчэння частак (кніг) «Апостала» была даволі традыцыйнай: Скарына захаваў падыходы славянскіх перапісчыкаў Новага Запавету. З іншага боку, беларускі выдавец не ўключыў у публікацыю некаторыя прадмовы і паказальнікі (напрыклад, прадмовы Еўфалія), якія былі пашыраны ва ўсходнеславянскай традыцыі таго часу і нярэдка ўваходзілі ў змест рукапісных «Апосталаў». Рашэнне Ф. Скарыны можа тлумачыцца тым фактам, што гэтыя пазнейшыя дадаткі не былі часткаю Святога Пісання, а з'яўляліся хутчэй каментарыямі і паказальнікамі. У гэтым імкненні да ачышчэння Бібліі ад пазнейшых насласцяў асветнік быў блізкім да падыходаў еўрапейскай Рэфармацыі.

Трэба згадаць, што ў праграмай прадмове да Бібліі Ф. Скарына прадугледжваў іншую паслядоўнасць кніг Новага Запавету. Спачатку ён называў кнігі Евангелляў. «Затым – пісанья апосталам Паўлам, абраным сасудам і настаўнікам усіх народаў, сем пасланняў да цэркваў, восьмае – да габрэяў, павучанні да Цімафея, Ціта і Філімона. Потым святы евангеліст Лука, лекар душы, пішучы Дзеянні апосталаў, навучае пра

Царкву Хрыстову, якая шырыцца. Потым святыя Якаў, Пётр, Іаан, Юда напісалі сем сціслых саборных пасланняў, пакідаючы нам вялікае вучэнне». Такі парадак кніг Новага Запавету быў вызначаны святым Еранімам Стрыдонскім і, верагодна, пад уплывам яго «Ліста да Паўліна» была напісана прадмова Ф. Скарыны. Аднак, як бачна, пры падрыхтоўцы «Апостала» да выдання ў Вільні беларускі асветнік абраў больш сучасны і адпаведны славянскай традыцыі падыход.

Мова, на якой у 1525 г. былі выпушчаны апостальскія кнігі Новага Запавету, царкоўнаславянская. Аднак яна была істотна трансфармавана пад уплывам старабеларускай мовы [1; 3, с. 171]. Гэта знайшло адлюстраванне і ў лексіцы выдання (напрыклад, «наместник», «мовца», «зрозумение», «владарь», «дякует», «кажет», «прироженный»), і ў фанетыцы (напрыклад, выкарыстанне «о» пасля шыпячых, ужыванне займеннікаў «тобе» і «собе», замены «ы»–«и», «у»–«в», «о»–«у», зацвярдзелі «р»), і ў марфалогіі (напрыклад, выкарыстанне клічнага склону, характэрных для беларускай мовы канчаткаў, своеасаблівых форм займеннікаў «тои», «тое», «тые»). Даследчыкі выявілі таксама і чэшскі ўплыў на мову «Апостала», што можа сведчыць пра выкарыстанне Скарынам Чэшскай (Венецыянскай) Бібліі 1506 г. [8, s. 1033–1034]. Можна заўважыць некаторы ўплыў польскай і літоўскай моў. І ўсё ж выданне ў цэлым падрыхтавана на царкоўнаславянскай мове ў беларускай рэдакцыі.

Скарына патлумачыў выданне апостальскіх кніг на нацыянальных мовах запаветам Хрыстовым, пра што напісаў у прадмове. У гэтым ён бачыў адно з дасягненняў хрысціянства: замест выкарыстання старажытных прарокамі «адзінай яўрэйскай ці халдзейскай мовы» апосталы Хрыста і іх паслядоўнікі пашыраюць веру «ўсімі мовамі».

Трэба падкрэсліць, выдавец у шматлікіх прадмовах і пасляслоўях не выказваецца, што менавіта ён пераклаў тэкст кнігі (як гэта можна было бачыць раней). Сваю ролю Скарына вызначае дзеясловамі «справълена», «выложено и вытиснено», «доконано», «выложено и выбито». Такім чынам, уласную заслугу ён бачыў менавіта ў выданні кнігі.

Кожная з кніг-частак «Апостала» завяршаецца асобным кароткім пасляслоўем. Выхадныя звесткі да выдання прыводзяцца на апошнім аркушы трэцяй фаліяцыі – у пасляслоўі да Пасланняў апостальскіх. Тут дакладна абазначаны назва, месца і час выдання, імя выдаўца, каротка апісаны змест кнігі. Звяртае ўвагу характарыстыка Вільні, дзе Скарына займаўся выдавецкай дзейнасцю: ён называе горад «слаўным месцам Віленскім». Тут жа ён даволі дакладна вызначае і сваю ролю ў падрыхтоўцы кнігі: «...выкладзена і адціснута, працаю і вялікаю пільнасцю доктара Францыска Скарыны з Полацка...» Больш дакладныя звесткі пра месца выдання змешчаны асветнікам у прадмове да Саборніка, якая захавалася толькі ў адным асобніку са збораў Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве. У ім напісана, што выдан-

не кнігі «здзейснена ў доме пашанотнага мужа Якуба Бабіча, старшага бурмістра слаўнага і вялікага места Віленскага».

Такім чынам, друкарня Ф. Скарыны размясцілася ў будынку, які належаў аднаму з двух найстаршых бурмістраў Вільні. Гэты будынак, як мяркуецца, знаходзіўся на Рынку (на Рынкавай плошчы) ці на Вялікай вуліцы. Магчыма, у далейшым будынак перайшоў ва ўладанне купцоў Мамонічаў, якія ў другой палове XVI ст. пры ўдзеле Пятра Мсціслаўца заснавалі новую друкарню ў Вільні.

Як і папярэдняе выданне, «Апостал» меў невялікі фармат – у восьмую долю аркуша. Першапачатковыя памеры старонкі можна вызначыць даволі ўмоўна, бо ўсе захаваныя асобнікі пры пераплёце абразаліся, а часам і не адзін раз. Так, напрыклад, у адным з асобнікаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі памер старонкі складае прыблізна 140x90 мм, а ў другім – 122x82 мм. Паласа набору (памер тэкставага блока на старонцы) разам з калонтытуламі складае 110x64 мм, без калонтытулаў – 103x64 мм. На старонцы змяшчаецца па 20 радкоў тэксту, якія маюць аднолькавую даўжыню і вельмі ўмела закампанаваны. Апошняя асаблівасць выданняў Ф. Скарыны вылучае іх сярод іншых кірылічных выданняў таго часу, у якіх выключка радкоў зроблена не так ахайна і прыгожа. Больш таго, на канцавых старонках кожнай з частак «Апостала» выдавец выкарыстоўваў так званы фігурны набор: даўжыня радка ў канцы кожнай часткі то звужаецца, то зноў пашыраецца, набываючы формы трохкутнікаў і ромбаў.

Невялікі фармат пры даволі значным аб'ёме «Апостала» зрабіў яго зручным для выкарыстання не столькі прадстаўнікамі духавенства падчас набажэнства ці ў манастырскіх бібліятэках, колькі для чытання свецкімі людзьмі дома ці ў дарозе. У той жа час друкаваны тэкст на ніжнім полі кнігі, дзе прыводзяцца словы, з якіх пачынаюцца царкоўныя чытанні, падзел на зачалы, службовыя раздзелы ў канцы выдання ўказваюць на богаслужэбнае прызначэнне кнігі [5, с. 264].

Нумарацыя аркушаў (фаліяцыя) у «Апостале» прастаўлена ў верхнім правым куце кірылічнымі літарамі і мае асобны адлік для розных частак кнігі. Фактычна, у выданні можна выдзеліць чатыры асобныя часткі, кожная з якіх мае свой тытульны аркуш і ўласную нумарацыю. Першая частка – Дзеі апостальскія (80 аркушаў, з якіх аркушы 5–8 адсутнічаюць ва ўсіх вядомых асобніках «Апостала»), другая – Саборныя пасланні апосталаў (36 аркушаў), трэцяя – Пасланні апостала Паўла (188 аркушаў) і чацвёртая – Саборнік (48 аркушаў, з якіх аркушы 1–4 адсутнічаюць ва ўсіх вядомых асобніках). Такім чынам, поўны асобнік павінен быў складацца не менш як з 352 аркушаў. Магчыма, васьмі аркушаў з першай і чацвёртай фаліяцыяй, якія адсутнічаюць ва ўсіх вядомых асобніках, не існавала, тады правільны аб'ём выдання будзе складацца з 344 аркушаў. У фаліяцыі сустракаюцца нешматлікія памылкі. Кніга складаецца з 45

сшыткаў. Чатыры сшыткі маюць невялікі памер – па чатыры аркушы ў кожным. Ва ўсіх астатніх – па восем аркушаў.

Для выдання «Апостала» Скарынам была выкарыстана папера з філігранямі, што з’яўляецца рэдкай з’явай у выдавецкай дзейнасці беларускага першадрукара. Сярод вадзяных знакаў вядомыя знакі «Дзяржава», «Галава быка з кіем між рагамі», «Галава быка с крыжам і змяй між рагамі», «Дзік» [6, № 1456, 1457, 1481, 1485, 3670–3672]. Але названыя знакі пакуль не дазваляюць вызначыць вытворцу гэтай паперы. Магчыма, яна была выраблена на мясцовым папяровым млыне, які быў пабудаваны ў Вільні якраз у сярэдзіне 1520-х гг.

«Апостал» стаў адзіным выданнем беларускага першадрукара, у якім, нягледзячы на вялікі аб’ём, не было ніводнай буйной гравюры. Тым не менш у кнізе змешчана вялікая колькасць прыгожых заставак, змешчаных перад кожным з раздзелаў. Іх колькасць дасягае 283 адбіткаў, аднак большасць з іх шматразова паўтаралася: яны выкананы з 26 арыгінальных дошак. Многія застаўкі характарызуюцца даволі высокім мастацкім узроўнем. Іх можна ўмоўна падзяліць на шырокія і вузкія пры колькасным дамінаванні апошніх. Застаўкі прысутнічаюць нават на тытульным аркушы: яны атачаюць надрукаваную чырвоным колерам назву выдання. На застаўках дамінуе раслінны арнамент, аднак часта сустракаюцца фігуры жывёл, людзей і міфічных персанажаў, геаметрычныя элементы, вазы.

Для такога буйнога выдання спатрэбілася беспрэцэдэнтна вялікая колькасць ініцыялаў (буквіц): 427 адбіткаў з 88 дошак [2, с. 28]. Яны мелі наступныя памеры: 20x13 мм (33 адбіткі), 15x11 мм (135 адбіткаў) і 10x6–8 мм (259 адбіткаў). Для друку «Апостала» выкарыстаны той жа прыгожы і добра чытэльны шрыфт, што быў ужыты пры выданні «Малой падарожнай кніжкі».

Урачыстасці выданню дадае выкарыстанне друку дзвюма фарбамі – чорнай і чырвонай. Аднак выкарыстанне чырвонай фарбы ў «Апостале» абумоўлена не дэкаратыўнымі мэтамі, як можна было раней бачыць у паўднёваславянскіх выданнях. Скарына першым у кірылічным кнігадрукаванні выкарыстаў двухколёрны друк для сэнсавага падзелу тэксту, выдзялення найбольш важных частак кнігі.

Пры гэтым існуюць дзве версіі афармлення кнігі ў залежнасці ад выкарыстання чырвонага колеру. У першай з іх двухколёрны друк выкарыстаны ва ўсёй кнізе (захаваліся толькі тры такія асобнікі). У другой версіі выдання чырвоным колерам надрукаваны загаловак кнігі на агульным тытульным аркушы, назва кнігі Дзеяў апостальскіх і шматлікія змястоўна важныя элементы ў Саборніку.

«Апостал» стаў апошнім вядомым нам выданнем Францыска Скарыны. Але вельмі сімвалічна, што пераемнікі першадрукара – Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец – менавіта з гэтай кнігі і пачалі сваю дзей-

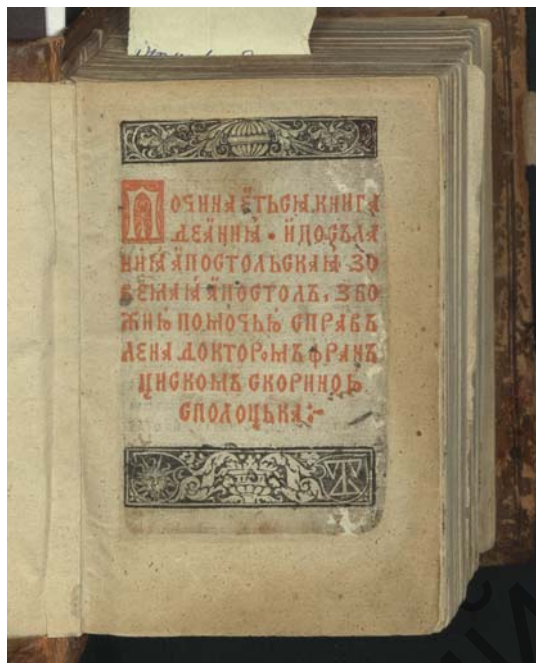
насць. Іх першым маскоўскім выданнем стаў «Апостал», які пабачыў свет у 1563–1564 гг. і лічыцца першай дакладна датаванай маскоўскай друкаванай кнігай. Івану Фёдараву належыць і першае выданне «Апостала» на ўкраінскай зямлі (Львоў, 1574).

Навуковае вывучэнне «Апостала» Ф. Скарыны, распачатае ў 1776 г. Ёганам Вольратам Бакмейстэрам, засведчыла васьмнаццаць асобнікаў выдання, з якіх вядома месцазнаходжанне толькі дзесяці. Самы поўны і найлепш захаваны (у наяўнасці ўсе аркушы кнігі) асобнік знаходзіцца ў Брытанскай бібліятэцы. Аднак нават у ім застаўся ненадрукаваным 188 аркуш трэцяй фаліяцыі, дзе змешчана тлумачэнне Ф. Скарыны да выкарыстання ім чырвонага колеру пры выданні кнігі. Гэты аркуш надрукаваны толькі ў адным вядомым асобніку, які паходзіць з бібліятэкі А. І. Хлудава. Пасля смерці ўладальніка ён трапіў у Мікольскі адзінаверчы манастыр, а адтуль у 1917 г. – у Дзяржаўны гістарычны музей, дзе захоўваецца дагэтуль. Гэта другі па камплектнасці асобнік у свеце: у ім адсутнічаюць два аркушы, а некаторыя іншыя захаваліся ў фрагментах. Такім чынам, поўнага асобніка «Апостала» не захавалася: усе вядомыя нам прыклады ўяўляюць большыя ці меншыя фрагменты выдання.

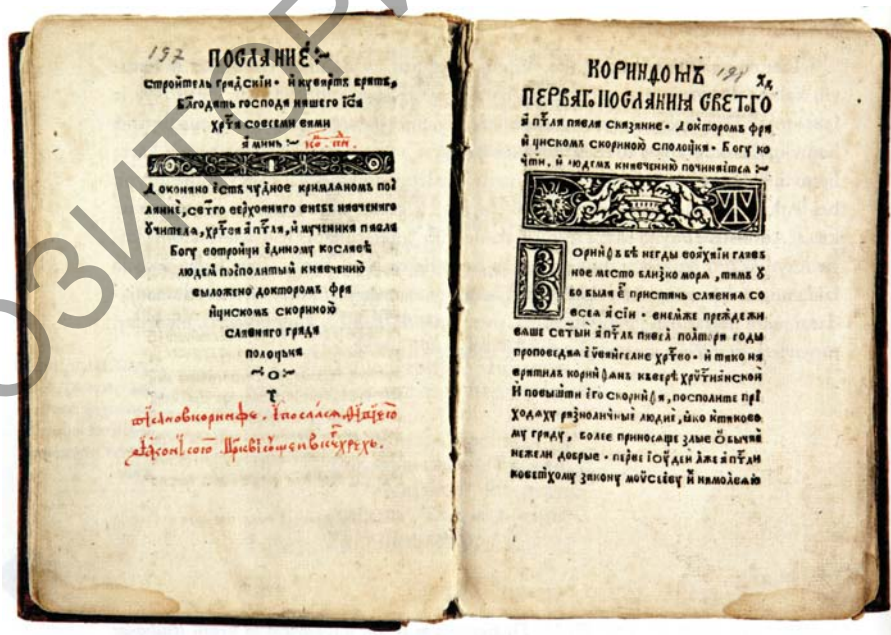
Сёння экзэмпляры «Апостала» Ф. Скарыны знаходзяцца ў зборах Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі, Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, Дзяржаўнага гістарычнага музея, Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў (усе – Расійская Федэрацыя), Бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта (Літва), Нацыянальнага музея імя А. Шаптыцкага ў Львове (Украіна), Брытанскай бібліятэкі (Вялікабрытанія).

На вялікі жаль, сёння ў Беларусі не захавалася ніводнага экзэмпляра «Апостала» Ф. Скарыны – ні арыгінальнага друкаванага, ні копіі рукапіснага. Апошні асобнік быў вывезены з беларускіх зямель у пачатку ХХ ст. – да Першай сусветнай вайны ён належаў Віленскай публічнай бібліятэцы. Адтуль пры набліжэнні фронту быў эвакуіраваны ў Маскву, але вярнуўся не ў Беларусь, а ў Бібліятэку Віленскага ўніверсітэта – галоўнага ўніверсітэта сучаснай Літвы. Упершыню за доўгі час магчымасць азнаёміцца з арыгінальным выданнем беларусы атрымалі ў 2017 г., калі ў межах міжнароднай выставы «Францыск Скарына і яго эпоха» ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі экспанавалася «Апостал» са збораў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі ў Маскве. У гэтым жа годзе бібліятэка выпусціла якаснае факсімільнае выданне рарытэта [4], атрымала лічбавыя копіі большасці вядомых асобнікаў [5, с. 263].

Такім чынам, «Апостал» стаў апошнім выданнем Ф. Скарыны, але адначасова і першым дакладна датаваным выданнем, выпушчаным на беларуска-літоўскіх землях і ў Вялікім Княстве Літоўскім. Ён меў вялікую запатрабаванасць у тагачасным грамадстве і істотна паўплываў на далейшую кніжную традыцыю Усходняй Еўропы.

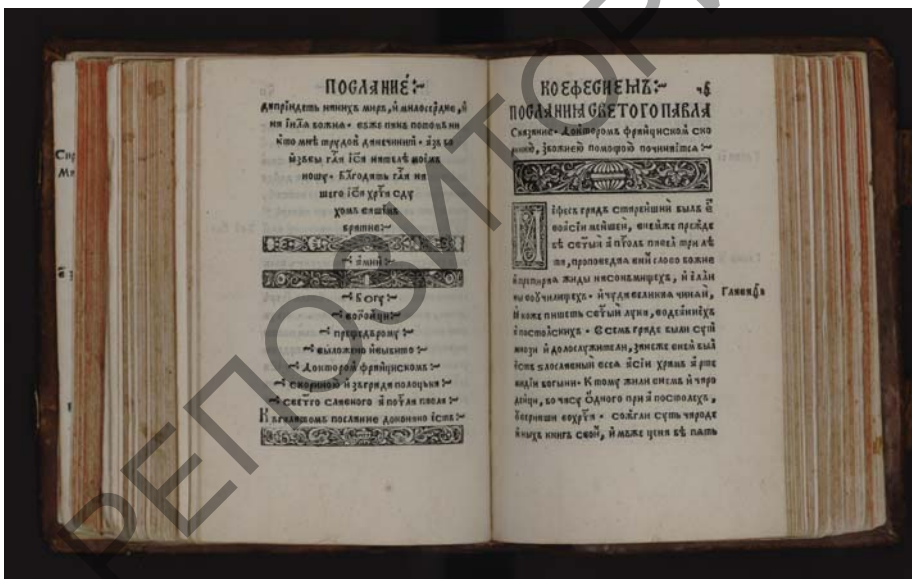

Тытульны аркуш «Апостала»
(Расійская дзяржаўная бібліятэка)

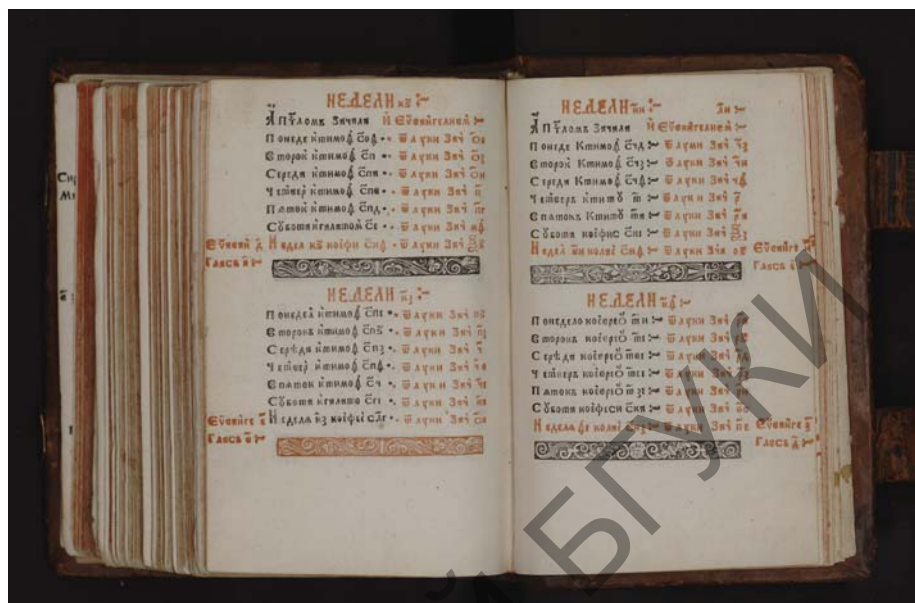

Асобнік «Апостала» (Бібліятэка Віленскага ўніверсітэта)

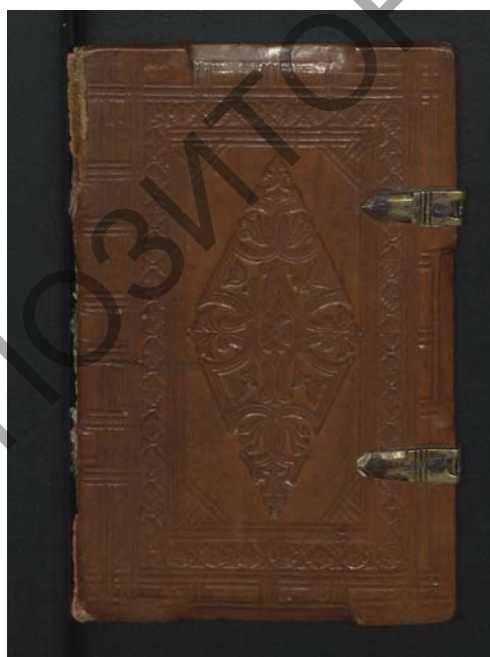
Тытульны аркуш да Пасланняў апостала Паўла (Нацыянальны музей імя А. Шаптыцкага, Украіна)

Мастацкі набор тэксту (Расійская нацыянальная бібліятэка)

Двухколерны друк у «Апостале» (Расійская нацыянальная бібліятэка)

Пераплёт «Апостала»
(Расійская дзяржаўная бібліятэка)

Рукапісная копія «Апостала»
(Нацыянальны музей імя А. Шаптыцкага, Украіна)

1. *Апримене, А. Ю.* Язык Апостола Франциска Скорины 1525 г. : (морфологическая парадигматика) : автореф. дис. ... филол. наук : 10.02.03 / А. Ю. Примене ; Академия наук Белорус. ССР, Ин-т языкознания им. Якуба Коласа. – Минск, 1977. – 24, [1] с.

2. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. – Ленинград, 1973. – Вып. 1 : (1523–1600 гг.) / сост. В. И. Лукьяненко. – 197 с.

3. *Клімаў, І. П.* Заходнеславянскія, беларускія і ўкраінскія пераклады Апостала да XVI ст. уключна / Ігар Клімаў // *Silva rerum nova* : штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі / уклад.: А. Дзярновіч, А. Семянчук. – Вільня ; Мінск, 2009. – С. 169–172.

4. Книжная спадчына Францыска Скарыны = Книжное наследие Франциска Скорины = Book heritage of Francysk Skaryna: да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання / Нацыянальная бібліятэка Беларусі ; адк. рэд. А. А. Суша. – Мінск : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2017. – Т. 20 : Апостал = Апостол = The Apostle. – 727 с.

5. *Корнилова, Т. В.* Апостол 1525 года Франциска Скорины как богослужебное издание / Т. В. Корнилова // Румянцевские чтения – 2017 : 500-летие издания первой славянской Библии Франциска Скорины: становление и развитие культуры книгопечатания : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 18–19 апр. 2017 : в 3 ч. / сост. Е. А. Иванова ; редкол.: В. В. Федоров (пред.) [и др.]. – М., 2017. – Ч. 1. – С. 261–265.

6. *Лауцявичюс, Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII вв. : атлас / Э. Лауцявичюс ; Центральная библиотека Академии наук Литовской ССР ; Комиссия по истории естествознания и техники при Президиуме Академии наук Литовской ССР. – Вильнюс : Минтис, 1967. – 577, [2] с.

7. *Шустова, Ю. Э.* Издание Апостола на украинских и белорусских землях (XVI–XVII вв.) / Ю. Э. Шустова // 450 лет Апостолу Ивана Федорова: история раннего книгопечатания в России (памятники, источники, традиции изучения) : сб. ст. участников Междунар. науч. конф., Москва, 13–14 марта 2014 г. / сост. Д. Н. Рамазанова. – М., 2016. – С. 96–150.

8. *Rothe, H.* Zum Apostolos, Wilna 1525 : Seine Erforschung und seine Quellen / Hans Rothe // *Biblia ruska* : Kommentare. Apostol. Wilna 1525 : Facs. und Kommentar / Hrsg. von Hans Rothe und Friedrich Scholz. – Paderborn etc., 2002. – S. 923–1048.

A. Susha

The first exactly dated edition on the Belarusian lands

The article is devoted to the first exactly dated edition, "The Apostle" by F. Skaryna, printed in the Grand Duchy of Lithuania. The book was published in March 1525. The content and structure, artistic decoration and printing publication's implementation are considered.

Дата паступлення артыкула ў рэдакцыю: 03.11.2017.